

SARMIENTO, O ECLESIAÍSTICO CREADOR DO GALEGUISMO

Texto lido no acto institucional da Real Academia Galega
en Pontevedra o 17 de maio do 2002 por

Xesús Ferro Ruibal

1. O tempo de Sarmiento

Ese estraño e faraónico século que é o século XVIII deixounos as máis espectaculares arquitecturas de Galicia e as máis expresivas esculturas. É o século dos nosos grandes arquitectos, dos escultores ¹ e de músicos que nas catedrais emulaban a Viena de Mozart².

Pero o esplendor artístico do XVIII (no que estrañamente falta o esplendor lingüístico e literario) esconde realidades dramáticas e pode non ser outra cousa que a necesidade de lle dar traballo a milleiros de familias arruinadas. Galicia entrara ben neste século, gracias á introducción do millo, e ve medrar Ferrol con 15.000 traballadores no inicio do estaleiro militar e da cidade. Sen embargo, padece tremendas sacudidas. En 1702 o ataque inglés en Rande fai que o noso Sarmiento, con sete anos, fuxa da casa só e sen rumbo e viva varios días asando castañas en Tenorio. Peores foron as chuvias fóra de tempo que arruinaron colleitas e trouxeron fames negras en 1709-1710, en 1738 e 1739, en 1763 e, sobre todo, en 1768-1769, período no que botou trece meses sen parar de chover. En todos eses anos a xente, sen ter que comer, cae en masa sobre as cidades en busca de socorro. Hai relatos arrepiantes que falan de 3.200 pobres á porta de San Martiño Pinario, que chegou a mercar trigo en Francia para acudirille á xente; ou de cómo no Hospital Real tiñan que meter varios enfermos na mesma cama ³.

Nun deses anos terribles, 1710, Pedro Xosé García Balboa ten 15 anos e marcha de Pontevedra para estudar en Madrid ⁴. ¿Era un desertor do arado? O tempo diranos que marchaba con ansia de redimir esta terra.

2. Sarmiento descobre que é galego

Os seus estudos universitarios son brillantes, aínda que o fan sufrir pola súa fala galega. Os Benedictinos fano axiña profesor de Teoloxía Moral en Celorio, na Asturias oriental, e despois en Oviedo. Feixoo constata que é un sabio humilde.

De feito, aínda que é difícil cuantifica-la súa obra, ⁵ podemos dicir que escribiu uns 150 títulos ⁶ e escribiu unhas 8.800 páxinas ⁷ de 13 disciplinas diferentes, aínda que as tres afirmacións requiren matices que terei que abreviar. Pero lembrémo-las materias ⁸

Xeografía	Nomenclátore. Planos para unha nova xeografía de Galicia, de España e de América
Historia	Clima de Pontevedra, Aranjuez e Madrid (25 anos) Monografía sobre historia de Pontevedra, Galicia, Orde beneditina, Madrid, España. Crítica dos Cronicones e das historias de Portugal Monografía de numismática, epigrafía e arqueoloxía
Belas Artes	Sistema de adornos do Palacio Real de Madrid
Lingüística e Literatura	Estudios etimolóxicos e de gramática histórica galega Coloquio dos 24 rústicos Poesía medieval hispana Documentos orientais e estudio do árabe
Biblioloxía	Estudios verbo do papel e o prelo
Ciencias físico-matemáticas	Electricidade, raio, terremotos, elevación do nivel do mar. Cuadratura do círculo e problema da lonxitude
Enxeñería	Ponte dun arco sobre o Sil Planificación dos Camiños Reais de España e Galicia
Historia natural	37 títulos de botánica 7 de mineraloxía (pizarra, malaquita, fosforita, platina, amianto etc.) 23 títulos de zooloxía (cebra, lubicán, rinoceronte, unicornio, papión, paxaros varios, atún, cetáceos, cerco da sardiña etc.)
Medicina	Utilidade de diversas plantas: carqueixa. Enfermidades (bubas, cólico renal, mal serpentino, morte aparente) Recensións e cartas sobre asuntos médicos.
Ensino	Educación da xuventude. Recensións críticas.
Organización social e política	Escritos en defensa e de crítica da organización beneditina Contribución única Mesta Propostas sobre cultivo e poboación dos campos Modo de aliviar-la miseria dos pobos
Enciclopédicos	Defensa do Teatro Crítico do P. Feixoo Obra de 660 pliegos Viaxes Asuntos autobiográficos
Relixiosos ⁹	2 sermóns Recensión crítica da obra <i>De caelo, et de inferno ex auditis et visis</i>

De todo isto está aínda inédito un 65%, segundo os meus cálculos ¹⁰.

Hai unha data crucial. 1727. Ten 32 anos. Como lle ven condicións para a investigación histórica ¹¹, chámano para ordenalo arquivo da Catedral de Toledo. E alí prodúcese algo decisivo. Entre os manuscritos da biblioteca atopa o Cancioneiro no que o Rei Sabio canta a Santa María en galego e algún outro texto literario medieval. Queda coa boca aberta, porque non sabía que o galego se escribía e non lle cadra cos castigos que na escola de Pontevedra lles poñían ós que dicían algunha palabriña nesta lingua. Durante varios anos escribe en defensa de Feixoo, de asuntos internos dos beneditinos e ós 37 publica a súa primeira obra. Pero por este tempo descobre o famoso texto do Marqués de Santillana que o avisa de que houbera un tempo en que o galego era a lingua dos

poetas líricos de toda a península. Coma se lle tiraran dos ollos unha belida, empeza a ver todo doutro xeito: el é galego, Galicia existe e resiste. Cando un descobre fóra de Galicia que é galego, a sacudida é tan forte que pode cambia-la vida, poñéndoa enteira ó servicio da dignificación e da redención da patria.

Cando no 45 lle dan permiso para vir a Galicia, fártase de ler e copiar documentos en galego nos arquivos eclesiásticos. E percorre o país con ollos de analista rigoroso e compasivo. Volve a Madrid cargado de datos lingüísticos, botánicos, económicos, humanos. Na soidade da súa cela analiza non só a estúpida marxinação da lingua, en tempos tan digna, senón as causas económicas e políticas que a provocan e outras marxinações que van aparelladas: a dos labregos, mariñeiros, das mulleres, dos galegos en xeral. A súa análise de home ilustrado pescuda en tódalas direccións as causas, do mal e os remedios específicos. Salvando Deus, todo lle parece reformable. A súa crítica toca tódolos sectores e clases sociais. Ser un eclesiástico non lle impide critica-los defectos das organizacións eclesiásticas. Ser un ilustrado non o obriga a someterse á moda de *Todo para o pobo pero sen o pobo*; el impónse o lema de *Todo para o pobo e sempre co pobo*.

O pontevedrés descobre un inmenso programa de vida. Sarmiento ten diante de si unha inmensa tarefa: crea-la conciencia de que o hai que reformar case todo: a pesca, a agricultura, a gandería (reducindo o poderío da Mesta e suprimindo as corridas de touros), trazar novos camiños reais, reforma-lo sistema fiscal, o ensino, o exército, poñer en marcha os estudos históricos (relendo os documentos orixinais mal copiados), os estudos xeográficos, os de botánica e mineraloxía (descriptivas e aplicadas, para dependermos menos dos produtos importados); reducir ó imprescindible o número de funcionarios e de intermediarios; asenta-la práctica médica e boticaria sobre a experimentación. Unha emenda á totalidade que lle debe producir vertixe e sensación de inadaptado. Hai que reorganizalo todo dando preferencia ós humildes, porque son os únicos inocentes, e dando preferencia á súa cultura que encerra tesouros que o ollo urbano non percibe. Aínda non nacera o romanticismo, aínda non se crearan os métodos de análise social que aparecerán a fins do XIX, pero Sarmiento dá proba de que nin é un sabio nunha burulla de cristal nin un desertor do arado. En 1759 escribe

Nada vexo, nada oio, nada apalpo, nada leo, nada escribo, nada observo, nada experimento e nada discurro que non teña en vista Galicia e maila Boa Vila para que se tantee se se poderá aproveitar algo do que se fai noutras partes. (SARMIENTO:1995,60)¹².

Hai unha carta que me parece dunha enorme tenrura nacional. O 15 de febreiro de 1758 mándalle a seu irmán Xavier, dous caixóns cheos de sementes de 90 plantas que non hai en Galicia e que, se prenderen, terían valor industrial e aforrar importacións. Todo vén etiquetado. E dille

Se se pon coidado en cultivar estes 90 vexetais xuro que son máis útil a ese país [Galicia] que tódalas fundacións de capelanías e de vínculos para pillabáns de capa ás costas. (SARMIENTO:1995,36).

E ós quince días mándalle un torno de fiar que lle viu en Madrid a unha marquesa, que permite fiar mellor e a máis velocidade, para que o copien.

3. Sarmiento un ilustrado crítico

Sarmiento é un beneditino do sector crítico; pero o seu prestixio intelectual fai que o consulten nobres, altos políticos e mesmo o rei. E chóvenlle peticións de favores. Sarmiento non quere ser encomendeiro e con isto gaña algúns inimigos pero el non se priva de denuncia-lo parasitismo dos ociosos lagarteiros. Coherentemente négase a facer carreira eclesiástica, renunciando á abadía que lle concedera o rei en Ripoll, o panteón nacional de Cataluña ¹³.

A súa posición a favor do pobo lévao a usar sempre, mesmo nas cousas máis eruditas, unha linguaxe directa, transparente, lapidaria ás veces, chea de expresións populares.

Alivia-los casteláns para carga-los galegos é invención do demo, non do rei. Se se atende á masa común, ningún contribuíu á Coroa en todo máis do que contribuíu Galicia (SARMIENTO:1995,34,91).

Pagou Galicia 20. Entraron na Caixa do Rei 4. Logo estafáronse 16 (PENSADO:1977-1995,36)

O modo de pescar moito é o peor modo de pescar (SARMIENTO:1992 Atumes 163)

Que non se toleren oficios con que se gañen millóns, à costa de que millóns no teñan nin qué gañar, nin qué comer (SARMIENTO:1992,Miseria 6)¹⁴

Había de queimar todo libro de Gramática, que pase a Galicia, e que no estivese explicado en lingua galega (SARMIENTO:1995,45,114).

Non se debía permitir que en Madrid vivise máis xente cá que come do salario do Rei ou dalgún oficio mecánico útil. Os... [que teñen título nobiliario] había que obrigalos a vivir no seu territorio. Así non poderán menos de facer moito ben ós pobos, moita limosna ós pobres, moitos favores ós seus vasalos, e non deixará de facer algunhas obras públicas a súa costa, ou por benevolencia ou por ostentación. (PENSADO: 1972-1995,46).

Chega mesmo a iniciar un escrito titulado: *Algunas consideraciones sobre el modo de aliviar la miseria de los pueblos* (SARMIENTO 1992,129-147).

Pensado Tomé, a quen hoxe é de xustiza honrar aquí porque foi el quen gastou 50 anos da súa vida en darnos impecables edicións das obras de Sarmiento, dicía que a obra de Sarmiento é a voz directa do pobo, aínda que os seus escritos van dirixidos a cortesáns cos que discute na súa cela. Dóelle a explotación. Non hai en todo o século XVIII máis dolorosas e desgarrantes páxinas verbo do estado de Galicia cás que deitan da súa pluma. Sarmiento comparte sinceramente a dor dos pobres galegos.

Así denuncia que en 1751 se decretou un imposto especial para arranxa-los camiños de Pontevedra e cada lareira tivo que achegar unha peseta e, daquela, para xuntar unha peseta, un galego tiña que sachar catro días seguidos. Os camiños non se compuxeron. As 50.000 ptas. a Madrid parece que non chegaron. Os veciños tiveron que compoñelos camiños pola súa conta. Sarmiento esixe que se devolva a peseta a cada casa. Se o

Erario Real quere gañar moito, ten que sementar algo. E cítalle un refrán vello castelán: *El que dá el consejo ha de dar también el vencejo* (PENSADO 1972-1995,32,n. 52) ¹⁵. A intención social dos seus escritos é explícita no contido; e, por veces, xa no título ¹⁶.

Sarmiento, antes que beneditino, é galego. E ser galego é sufrir coma el a desproporción entre recursos naturais e capacidade ou posibilidade de explotalos en beneficio dos galegos. Por iso Sarmiento é un ilustrado para quen o pobo non é só tema de conversa, senón algo vivo e doloroso do que hai que facer algo máis ca falar. Por iso, como dixo Pensado (1972-1995,60; 32) na súa xerarquía de valores coloca antes os seus paisanos cá súa Orde beneditina ¹⁷.

Con Sarmiento nace un galeguismo que por definición está á par dos humildes, a diferenza de movementos similares noutros pobos. Por iso este galeguismo tivo problemas para ser integrado polo poder e mesmo pola xerarquía eclesiástica (caso de Rosalía, Aurelio Aguirre, Curros, Bóveda, Castelao); tivo e ten aínda tantas dificultades para que o asuma a xente que aspira a triunfar. Por iso foi liberal, en tempos de absolutismo e por iso aínda hoxe require un esforzo mental de preferencia polos humildes. Esa é a súa cruz, pero é tamén a súa gloria. Esa é a súa marca de fábrica cristiá.

4. Sarmiento teólogo ¹⁸

Pode sorprender que tan brillante cabeza, nunha Orde coma a Benedictina, non se sentise atraída pola especulación verbo da esencia de Deus ou os grandes misterios da nosa existencia (a morte, o mal, o pecado, a finitude, a transcendencia) senón sobre a ordenación racional e cristiá da nosa vida. Interésalle menos a esencia de Deus cá existencia dos homes. Máis que os problemas de pensamento preocupáno os problemas de conducta. De feito, non se sabe que fose profesor de teoloxía dogmática ¹⁹ senón de teoloxía moral ²⁰. No eido da teoloxía dogmática chégalle coa fe nun Deus creador e providente que nos ha xulgar ²¹ e só se sabe que escribise algúns sermóns ²² e unha reseña crítica dunha obra teolóxica sobre o ceo e o inferno (por testemuños de vista e oído, nada menos) ²³ e empézaa con esta frase lapidaria: *O xuício que formei do autor é que probablemente o perdeu* ²⁴. Ese era o estilo de Sarmiento. O frade pontevedrés era un frade leal á súa Orde pero mantiña unha independencia de criterio moi grande ²⁵: de feito chegou a escribir un documento secreto que sempre gardou para cando encontrase un P. Xeneral *dedicado á cortar de raíz moitos dos abusos aquí referidos*. Refírome á críptica copia dun Privilexio Real concedido por Ordoño II ó mosteiro de Samos.

5. Sarmiento e a lingua galega

A preocupación lingüística é filla destes mesmos vimbios. Sarmiento recolle palabras ²⁶, constrúe a súa xenealoxía etimolóxica, dignificaas ó relacionalas coas doutras linguas, crea os primeiros estudos filolóxicos serios, escribe o primeiro texto longo con inten-

ción científica pero, sobre todo, reclama o seu uso no ensino e na liturxia. E todo isto nese estraño século XVIII. En solitario.

En tódalas ramas do saber que Sarmiento tocou foi un innovador que se adiantou en varios decenios á ciencia europea. Así en lingüística concibe ideas moi innovadoras sobre a orixe da linguaxe, formula conceptos como a lei fonética, manexa sen dicilo a arbitrariedade do signo lingüístico, postula a filoloxía comparada e concibe un dicionario etimolóxico románico, crea un sistema de nomenclatura científica internacional, anticipa o método palabras e cousas, utiliza criterios que a sociolingüística tardaría en formular, dá a pista fundamental para atopalos Cancioneiros medievais (MARIÑO: 1995, 9), venta a cántiga de amigo ó salientar que as cántigas populares galegas son obra de mulleres e adiviña a influencia do elemento galego na primitiva poesía castelá, como con asombro recoñeceu Menéndez y Pelayo. E máis, moito máis ²⁷.

Téñome preguntado moitas veces qué pasaría se Sarmiento publicase os seus escritos ²⁸. Moi probablemente tería problemas pero ese sufrimento agrandaría aínda máis a súa figura e faría que a súa doutrina penetrase no pobo. ¿Con que clima se viviría a Guerra da Independencia en 1809, cando o pobo, desasistido do exército regular español, tivo que organizarse autonomamente para botar fóra os franceses? ¿Con que espírito se producirían os episodios bélicos de 1846? ¿Con que tempero escribirían Rosalía, Curros ou Lamas? ¿Qué acontecería se a conciencia galeguista nacesse cen anos antes e cen anos antes aparecese o Goberno autónomo de Galicia?

6. Sarmiento denuncia a falta de uso do galego na liturxia e en 1766 pide un concilio contra a presenza en Galicia de curas que non saben o galego

Sarmiento sabía que o exemplo de Xesús rezando nunha lingua informal e doméstica como era o arameo (e non no hebreo litúrxico da Sinagoga, nin no grego da actividade comercial, e menos, aínda no latín do poder militar) cadra coa doutrina de *Ide e predicade a tódalas nacións* ²⁹ e cadra co milagre simbólico dos apóstolos falando tódalas linguas en Xerusalén na Pentecoste. Sabía que isto fai que o cristianismo políglota se diferencie de relixións monolingües coma o xudaísmo ou o islamismo. Sarmiento sabía que a doutrina patrística podémola simbolizar, por abreviar, na conducta de san Agostiño que, mesmo sendo un gran latinista, mandaba predicar nun latín dialectal para que non houbese ruídos na comunicación da fe. Sarmiento sabía, probablemente, que dende o Concilio de Tours no 813 se mandaba predicar na lingua que falaba a xente. Sarmiento sabía que o Concilio de Trento, por marcar diferencias con Lutero, provisionalmente non as admitiu na misa pero fixéraas obrigatorias na catequese e na homilía. E sabía que aquilo se estaba incumprindo en Galicia, porque os bispos de Galicia non eran galegos e pervertían a doutrina do concilio de Trento ³⁰.

Pero Sarmiento non acode a argumentos bíblicos, patrísticos nin canónicos para crítica-lo feito de facer fala-la xente con Deus nunha lingua distinta, coma se Deus fora un

ignorante incapaz de comprendernos. Sarmiento sabe que ese absurdo se mantén baixo dúas condicións tácitas: unha, que a xente rezaba pola súa conta en galego oracións espontáneas mentres o sacerdote rezaba no altar en latín; outra, que o sacramento da penitencia se facía en galego. É dicir, que o galego está excluído daqueles actos nos que a participación do laico é pasiva (liturxia e documentación) pero a realidade impón a súa presenza nos actos nos que é protagonista (rezos privados, rezos non litúrxicos e confesión).

Por iso Sarmiento ataca no máis absurdo: a confesión noutra lingua. Critica que en Compostela haxa confesores expertos en linguas estranxeiras (que el chama *lenguaraces*) para atende-la confesión dos peregrinos nas súas respectivas linguas e que, en cambio, non os haxa para confesar en galego os galegos.

[437] *Non sei como toleran os bispos que, curas que non son galegos, nin saben a lingua, teñan emprego ad curam animarum, e sobre todo a administración do santísimo sacramento da penitencia. ¿Qué é o coloquio dun penitente rústico e galego e un confesor non galego, senón un entremés dos xordos? Son innumerables os chistes vergoñentos que se contan desa inicua tolerancia. Haberá 15 días, que un cura galego natural, díxome, que confesando unha galega, esta díxolle que xa se confesara cum cura castelán, pero que non lle parecía que aquilo fose confesión, porque nin o castelán entendeu a galega, nin ésta o castelán.*

É moi coñecida a anécdota que conta dun confesor non galego que, por non distinguir *trebellar* de *traballar*, aconsellaba no confesonario *trebellar* do abreinte ó solpor.

[438] *O verbo trebellar, en galego, de tripudiare, sempre ten mal sentido e dista 100 leguas do honesto verbo traballar ou trabajar. Houbo un confesor castelán, que ata despois de moitos anos estivo no erro de que o verbo galego trebellar era o mesmo có castelán trabajar. Se o tal confesor oíse a coñecida copla galega común:*

*O crego mais a criada
Jugaban aos trebelliños.*

⌘ 31

entendería o significado. E ós penitentes, que confesaran que *trebellaran* tantas veces, dicíalles que en días festivos, só podían *trebellar* unha hora; pero que nos días soltos, podían *trebellar* dende que abría o día ata media tarde (*ad laudes et per horas*).

[439] para evitar estes e outros absurdos en odio, burla, nulidade e chacota do sacramento da penitencia, é xustísima a lei ou o costume dos cataláns, que xamais darán curato o rectoría ó que non é catalán ou non está examinado de que sabe ben a lingua catalana. Non hai moitos anos, que a un gran doutor, e que predicara a coresma en Barcelona con aplauso, déronlle cabazas para una rectoría pola sola razón de que non sabía o vulgar dialecto catalán. ¿E porqué os bispos de Galicia, non se deben cinguir a esta xustísima lei?

*É moi loable, sobre ser precisa, a lei da América, segundo a cal ningún sacerdote pode ter curato ou doutrina, se non sabe ben a lingua bárbara dos pobos que ha de instruír. Así chaman *linguaraces* os que estudian moitas linguas bárbaras, para estaren capacitados para este ou outro curato. Eu aseguro que, se para os curas de Galicia houbese exame do que saben do galego común, e suspendesen os que non o saben, tería eu menos que persuadir sobre o estudio da lingua galega (SARMIENTO:1998,437-440).*

E máis en diante **pedía un concilio galego.**

[449] *O máis sensible é cando os que non son galegos, nin saben ben o idioma galego, métese a instruí-los paisanos na Doutrina Cristiá, a administrárlle-los sacramentos e, en especial, o da penitencia, a exhortalos, e todo en lingua castelá, que non entenden os oñtes. Este punto é asunto dum concilio provincial, no que os aldeáns presenten as súas xustas queixas, para que non se produzan tantos absurdos enormes do abuso contrario. Para maldita a cousa se necesita en Galicia a lingua castelá, chegoulle durante algúns séculos a súa lingua galega, que tanto apreciou o rei Don Alfonso o Sabio e, se cadra tamén, o seu pai San Fernando, porque consta que de neno se criou en Galicia (Ibidem:449) ³².*

En certa ocasión conta unha anécdota sacramental, na que o sacerdote fala unha lingua distinta do enfermo que vai recibi-la extremaunción. Cóntaa para xustifica-la súa inquina ós medicamentos non naturais, di que para el o modelo é aquel *pobre galego, enfermo no hospital. Só tiña un doblón de oro, que precisamente por iso, e para que non llo roubasen, tiña sempre guardado na man, e o puño pechado. Chegou ó extremo de que xacompría porlle a extremaunción, e díxolle o presbítero que abrisela man e que a estendese. Preguntoulle ol pobre galego: E iso para que é? Díxolle o sacerdote: para ungirte y untarle la palma de la mano, que esta es la extremaunción. Respondeulle o galego: Unta por defora, ome, unta por defora. ³³*

Aínda que Sarmiento conta este sucedido para opoñerse a que a xente acepte tomar remedios químicos que non sabe de qué están feitos (habendo nas plantas que Deus criou remedios para tódalas enfermidades que non sexan de morte), podémonos quedar coa materialidade do caso, de que o sacerdote en posición litúrxica utiliza o castelán e o laico acepta o sacramento con condicións pero en lingua galega. Pouco importa que eso acontecese nun hospital de Madrid, porque Sarmiento defendía que, mesmo en Madrid, tiña que haber médicos que entendesen o galego para poderen curar os enfermos galegos ³⁴. *A fortiori*, para evita-la nulidade e chacota do rito sacramental, esixía sacerdotes que soubesen o galego para poderen exercer ese ministerio con persoas galego falantes.

O Concilio que pedía Sarmiento en 1766 nos *Elementos Etimológicos* tardou 190 anos. En xuño de 1976 o *Concilio Pastoral de Galicia* aprobou entre outras propostas esta:

que nas igrexas da cidade se chegue a celebrar polo menos unha misa en galego nos días festivos; o mesmo se diga dos demais sacramentos, sempre co debido respecto á liberdade dos interesados. Naquelas bisbarras nas que o galego é a única lingua, ten de se chegar a facer en galego todas as celebracións.

E o 24 de agosto seguinte o episcopado galego referendounas por unanimidade, converténdooas así en norma canónica. Pódense ve-los textos oficiais en FERRO (1987,63-68).

Está medido estatisticamente que onde hai liturxia en galego a xente está contenta ³⁵ e tamén está medido que non a pide que non a probou, porque non se aprecia o que non se coñece. Sen embargo, a oferta é baixa e hai veces en que se pide e non se concede. Isto fixo que unhas mil persoas en Santiago, A Coruña, Ferrol, Vigo, Redondela, O Couto Mixto, O Carballiño e Ourense fixeron xa ante notario un documento de derradeiras vontades polo que establecen que o seu enterro e funeral deberá ser en galego.

Non é este o lugar de xulgar comportamentos internos doutra institución pero si de convidar afectuosamente o clero de Galicia a segui-lo exemplo do P. Sarmiento, honra dos eclesiásticos galegos. Sería unha deshonra para a xerarquía eclesiástica que a celebración das Letras Galegas en honor de Sarmiento non producise unha espontánea reflexión sobre este asunto.

Sarmiento é o primeiro. É un demiúrgo. Á voz do frade bieito é pola súa calidade e insistencia a que dá inicio a esa reivindicación de Galicia que tivo sucesivos nomes: provincialismo, rexionalismo, galeguismo, nacionalismo.

6. Hoxe é un día de gracias en Galicia

Hoxe é un día de gracias en Pontevedra, á que sempre chamou a súa patria, pola que tanto se desviviou, o único sitio no que desexaba vivir, sempre á vista do mar e do Castro ³⁶, e á que desexou deixarlle a súa biblioteca para que fose o embrión dunha gran biblioteca pública ³⁷. Aquí é xusto lembra-los esforzos que tódalas xeracións do Museo de Pontevedra fixeron e fan por conservaren e divulgaren a obra de Sarmiento, e que todos simbolizamos con gusto nas persoas de Casto Sampedro e Filgueira Valverde.

Hoxe é un día de gracias nunha casa na que durante máis de 200 anos se falou con orgullo de Sarmiento, cando ninguén falaba del. Refírome á Casa Grande de Perros, parroquia de Calvor, de onde era a nai de Sarmiento e por onde tal día coma hoxe, 17 de maio de 1754, pasaba Sarmiento entrando en Galicia. Casa brasonada que aínda conserva documentación dende 1502 e propiedades en Melezna e Cadafresno, preto de Villafranca do Bierzo.

Hoxe é un día de gracias en tantos lugares dos que Sarmiento descubriu a etimoloxía: *Caritel*, *Alais*, *Sacar de Bois*, *Valdeorras*; en tantos sitios polos que el pasou, anotando datos que hoxe xa son parte da nosa historia.

Hoxe é un día de gracias en todos aqueles lugares nos que hoxe nenos, adolescentes e mozos, adultos e vellos conéganse arredor da lingua para a defenderen falándoa, escribíndoa, recitando, lendo, debuxando, correndo, camiñando, asociándose, facendo teatro, exposicións, revistas, carteis, organizando conferencias, concertos. Un pobo arredor da lingua (en Galicia e, quizais aínda con maior emoción, fóra de Galicia) é unha espiral que crea futuro.

Hoxe é un día de gracias para cantos ensinan a lingua propia de Galicia, a historia, a xeografía; para cantos traballan en melloraren a agricultura, a pesca, as comunicacións, a sanidade. Todos estamos subidos nos ombreiros deste demiúrgo pontevedrés.

Hoxe é un día de gracias no corazón soñador que todos temos. Son as dificultades as que nos fan mellores. Sarmiento estaba só e cultivaba o seu soño dunha Galicia grande e culta e rica traballando nos estudos etimolóxicos ás agachadas, cando os outros frades durmían despois de xantaren ou de cearen, porque facían a risa del. Ser Sarmiento non foi un camiño de rosas ³⁸.

Hoxe é un día de gracias porque, aínda que moitos de nós non teñámo-la cabeza de Sarmiento, sentímo-la mesma paixón e a mesma fe no futuro de Galicia. E, como esta fe xa ten varios séculos, exercémo-lo dereito ó futuro, transmitíndollela á mocidade, ós nosos fillos. Unha nación non cae do ceo; nin é un fósil que estea inerte dende a noite dos tempos; os pobos, coma as galaxias, son turbillóns que conseguen aglutinar moitos individuos a redor dun proxecto colectivo. E isto é o que en Galicia estamos vivindo, dende Sarmiento. Pouco e pouco pero sempre máis. ¡Quen sabe!

Temos na boca palabras milenarias
elas fannos pobo e prometen un futuro
pero, como isto non está seguro,
nós cos nosos fillos xurámo-lo convenio
de que a nosa lingua viva outro milenio.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

FERRO RUIBAL, Xesús (1987): *A Igrexa e a lingua galega. Ensaio*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela.

FILGUEIRA VALVERDE, José (1981): *Ideas y sistema de la historia en Fray Martín Sarmiento*. Discurso leído en el acto de su recepción pública por el Excmo. Sr. D. José Filgueira Valverde y contestación por el Excmo. Sr. D. Antonio Blanco Freijeiro. Real Academia de la Historia, Madrid.

GESTA Y LECETA, Marcelino Gesta y Leceta (1882-1886): “Índice de una colección manuscrita de obras del Padre Benedictino Fray Martín Sarmiento” en *Boletín Histórico* 1882 – 1886 passim.

GESTA Y LECETA, Marcelino Gesta y Leceta (1888): *Índice de una colección manuscrita de obras del Rmo. Padre Fray Martín Sarmiento, beneditino, seguido de varias noticias biblio-biográficas del mismo*. Madrid.

LÓPEZ MUÑOZ, Daniel (1989): *O idioma da Igrexa en Galicia*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela 1989.

LÓPEZ MUÑOZ, Daniel (2000a): *Receptividade do galego na liturxia*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela 2000.

LÓPEZ MUÑOZ, Daniel (2000b): “A Comunidade desapalabrada. Aproximación ás claves dunha Igrexa galega en castelán” en LÓPEZ MUÑOZ-FERRO RUIBAL: *A palabra fai camiño*. Asociación Irimia, s.l.

LÓPEZ PELÁEZ, Antolín (1895): *El gran gallego*. Andrés Martínez Salazar, editor, La Coruña.

MARIÑO PAZ, Ramón (1995): *Fr. Martín sarmiento. Coloquio de vintecatro galegos rústicos*. Edición de Ramón Mariño Paz. Consello da Cultura Galega, Santiago 1995.

MONTEAGUDO, Henrique (2002) “Martín Sarmiento en ‘El Correo Literario de la Europa’ (1782). Unha nova achega á súa bibliografía dezaoitescas” en SANTAMARINA, A (coord.): *Día das Letras Galegas 2002. Frei Martín Sarmiento*. Departamento de Filoloxía Galega, Universidade de Santiago de Compostela.

PENSADO, José L. (1972-1995): *Fray Martín Sarmiento testigo de su siglo*. Discurso pronunciado en la solemne apertura del Curso Académico 1972-1973, de la Universidad de Salamanca, 1972. Segunda Edición Xunta de Galicia, Salamanca 1995.

PENSADO, X.L.(1978): “Feijoo e Sarmiento: dúas vidas en paralelo” en *Grial*, 60,1978,129-154.

SARMIENTO, Fr. Martín (1975): *Viaje a Galicia (1745)*. Edición e estudio de J.L. Pensado, Universidad de Salamanca.

SARMIENTO, Fr. Martín (1990): *A viaxe de Fr. M. Sarmiento a Galicia en 1754*. Edición e índices de Xosé Luís Pensado Tomé. Textos autógrafos de Fr. M. Sarmiento, Lectorado Galego de Salamanca. Dirección Xeral de Política Lingüística (Xunta de Galicia) e Área de Galego-Portugués (Universidade de Salamanca).

SARMIENTO, Fr. Martín (1992): *De los atunes y de sus transmigraciones y sobre el modo de aliviar la miseria de los pueblos*. Edición y estudio crítico por J.L. Pensado. Universidad de Salamanca, 1992.

SARMIENTO (1995): *Fr. Martín Sarmiento. Epistolario*. Disposto por Xosé Filgueira Valverde e Mª Xesús Fortes Alén. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela

SARMIENTO, Fr. Martín (1998): *Elementos Etimológicos según el método de Euclides*. Edición de J. L. Pensado, Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña.

SARMIENTO (2002): *Sobre a lingua galega. Antoloxía. Fr. Martín Sarmiento*. Selección, introducción, edición, notas e índices de Henrique Monteagudo. Galaxia, Vigo.

SARMIENTO (2002b): *Reflexiones literarias para una biblioteca Real*. Edición de A. Valladares de Sotomayor en Semanario erudito XXI, Madrid 1789. Agora existe edición e estudo de José Santos Puerto. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela.

ÚBEDA DE LOS COBOS, A. (1997): "Artistas, ilustrados y el Padre sarmiento. El 'Sistema de Adornos' del Palacio real de Madrid" en *O Padre Sarmiento e o seu tempo*. Actas do Congreso. Consello da Cultura Galega – Universidad de Santiago de Compostela, 1997 1,359-398.

NOTAS

1. Quen mire con ollos de artista o século XVIII dirá que foi un século faraónico porque aparecen en Compostela a fachada do Obradoiro e da Acibechería, o Palacio de Raxoi, San Francisco, Santa Clara, Conxo, San Froitoso, San Lourenzo, o Pazo de Bendaña, a Casa do Deán, a Casa do Cabido nas Praterías e no que San Martiño Pinario adquire todo o seu esplendor; na Coruña aparecen San Xorxe, San Domingos e A Pastoriza; en Pontevedra, a Peregrina. Fanse grandiosos os mosteiros de Monfero e Sobrado; Lourenzá, Samos e San Vicente do Pino de Monforte; Celanova, Oseira e San Estevo de Ribas de Sil; Lérez e Oia. Hai obras magníficas en parroquias coma As Ermidas (no Bolo), os Milagres do Monte Medo, Santa María a Real no Entrimo, Santa María en Caldas, San Bieito en Cambados, A Escravitude, a Virxe do Portal en Ribadavia; San Telmo e San Domingos en Tui, e Santa Liberata na Guarda.
2. É o século dos arquitectos Casas Nóvoa, Simón Rodríguez e Ferro Caaveiro; e dos escultores, Castro Canseco, Miguel de Romai ou Xosé Gambino. Nas catedrais galegas o nivel musical era moi alto: na de Compostela con Vaquedano ou Melchor López o nivel estaba á altura das mellores cidades de Europa e só agora coa difusión das gravacións empezamos a percibilo.
3. A mediados do século XVIII Galicia ten 1.300.000 habitantes, que non está mal, porque Madrid tiña case a décima parte: 180.000. A cidade máis grande é Ferrol, onde a monarquía borbónica crea un estaleiro e unha cidade para restaura-la Armada española. Galicia que medrara no XVII gracias ó millo, viuse sacudida por tres fames que provocaron enfermidades, morte e emigración: o terrible inverno de 1709-1710 fixo que moitos campesiños corresen a refuxiarse ó abeiro das autoridades eclesiásticas e mosteiros. Houbo revoltas populares e o día de san Roque de 1709 os campesiños famentos

queimaron a casa do marqués de Monterroso. En Santiago concentráronse masas de pobres famentos e nin o Hospital Real nin o de san Roque daban abasto. O clero habilitou casas na Quintana e no Hórreo. Quizais isto axude a entender por qué uns meses despois Sarmiento marcha a Madrid e ingresa no mosteiro beneditino de S. Martín. En 1738 e 1739 escasísimas colleitas en toda Galicia debilitaron a xente e provocaron unha alta mortalidade. En 1748 repítese a crise e as autoridades relixiosas teñen que importar cereal de Castela. En 1763 choveu todo o verán e morreu moita xente no ano seguinte. O peor aínda estaba por vir: choveu case sen parar desde maio de 1768 ata abril de 1769, a fame foi tal que Santiago volveuse encher de famentos.

4. Está por estudar por que Pedro Xosé ingresa en S. Martín de Madrid e non en San Martiño Pinario de Compostela. ¿Foi a crise económica? ¿Foi que Madrid ofrecía unha formación intelectual de máis altura? ¿Encamiñouno aló o P. Feixoo? ¿Foi que alí ofrecía unha bolsa de estudio o Duque de Medina Sidonia, a quen posiblemente o pai coñecera en Vilafranca?
5. Por dúas razóns. Porque reescribía un asunto engadindo novas informacións: así o tema da *Carqueixa* reescribiuno tres veces e, se a segunda redacción tiña 42 parágrafos, a terceira xa ten 212.

Quien conozca a Sarmiento sabe que era incapaz de releer sus escritos. Lo que sí hacía era escribir otro nuevo, nunca remendar lo ya hecho. Las pruebas de este proceder son más que conocidas. (PENSADO 1972-1995:15).

A segunda razón é que Sarmiento escribía como falaba, indo dunhas cousas noutras, co que dentro dunha obra hai longas digresións sobre tema definido (coma tal a súa crítica ás corridas de touros na *Obra de 660 pliegos*) que hoxe nós publicaríamos como artigos independentes.

- Pero, por máis que na obra de Sarmiento formen parte inseparable da argumentación, nalgún caso, estas digresións publicáronse como traballos independentes.
6. Polo dito na nota anterior, tamén o número de traballos é indefinido. A *Cronología* contabiliza 121 localizados, máis outros 14 traballos dos que daquela só se coñecía o título. En total 135 títulos. O *Índice* publicado en 1782 en *Correo literario de la Europa* (MONTEAGUDO:2002) contabiliza 144, máis os materiais dispersos que habían constituído os tomos XVIII e XIX. Debemos advertir que entre estes está algún traballo que xa Pensado publicou (*Sobre la Cruz de Ferro*, 1992) e este mesmo editor xa nos permitiu ler algún texto de Sarmiento que non figuraba en ningún índice dos seus escritos (*Sobre el modo de aliviar la miseria de los pueblos*, 1992).
 7. Sarmiento é un home traballador, segundo a regra de S. Bieito. Daquilo que se coñece publicado, inédito ou simplemente citado polo propio Sarmiento, o frade bieito escribiu uns 2.200 pregos. Aínda que a *Cronología* (PENSADO:1972-1995,61) di que escribiu o *Pangrammaticon* en 1718, os escritos son regulares dende 1725 ata 1770. Neses 45 anos podemos dicir que Sarmiento escribiu 45 tomos, un por ano. ¿De cantas páxinas? Se aceptamos como media, que o prego constaba de catro páxinas, como parece ser nalgún caso, resultan 8.800 páxinas. Se consideramos pregos de oito páxinas (como parece se-lo caso do *Coloquio*), o número de páxinas duplicaríase (17.600): nun caso teríamos 45 tomos de 195 páxinas de promedio e, no outro, de 391. Pero, se saír certo o que nalgún lugar Sarmiento deixou dito, de que na súa vida escribira uns 3.000 pregos, a cifra podería elevarse ata as 24.000 páxinas: é dicir, 45 tomos de 533 páxinas cada un. E aínda así queda sen contar a correspondencia que el mesmo considera inmensa e outros escritos non controlados, coma os internos da Orde e maila Crónica de Indias.
 8. Pode verse un cadro máis detallado en GESTA (1888,153-168.)
 9. Con posterioridade a maio do 2002, Henrique Monteagudo recoñeceu como autógrafos de Sarmiento dous manuscritos de Silos: un de teoloxía apoloxética e baixo pseudónimo (*La Yglesia Romana es la Apostólica Columna Y Firmamento de la Verdad, y Arca de Noé, fuera de la qual no ay Vida, Salud, Ciencia Legítima, Juicio ni Zelo Divino – Cuius Analisis demonstrativa se hara en Diálogo entre Maestro y Discípulo... Por el P^o fr. Beda de Hybricir, Monge Benedictino. Año de 1722*). Este texto combate especialmente os protestantes, pero tamén os xudeus e maila teoloxía místico-sexual de Miguel de Molinos. O outro texto ten carácter institucional (e, polo tanto, anónimo) e nel defende certos dereitos adquiridos da Congregación Benedictina (*Motivos legales que reverentemente expone a la Alta Censura la Congregación Benedictina de estos Reynos unida a su monasterio de San Benito el Real de Valladolid en respuesta a la Real Cédula de ocho de Noviembre de 1735 y demostración de los títulos con que se eligen superiores regulares de sus monasterios*). Estes achados, unidos ó que o propio profesor Monteagudo vén de facer na Hispanic Society de New York dun terceiro manuscrito autógrafo (este asinado co seu nome) onde Sarmiento explica o significado das máscaras que van na procesión do Corpus de Pontevedra, modifican de maneira importante a idea que viñamos tendo da vida estritamente monástica e teolóxica de Fr. Martín Sarmiento, aínda que os dous primeiros non estean asinados por el nin os cite como obra propia. E, naturalmente, matizan canto digo no apartado 4 e nas correspondentes notas. Estes escritos redactados entre os 27 e os 40 anos probablemente lle conquistaron a enorme autonomía que tivo despois para dedicarse a estudar asuntos non estritamente eclesiásticos. Agradezo a Henrique Monteagudo a lectura en primeira de parte destes manuscritos.
 10. Hai un indicio para calculalo: o frade pontevedrés adoitaba indica-la extensión das súas obras no número de pregos de papel que ocupaban, aínda que non sempre dispoñemos deste dato. Incluso unha das súas obras coñécese directamente como *Obra de los 660 pliegos*. Se os meus cálculos non marran, de Sarmiento están publicados 702 pregos. E están inéditos, polo menos, 1.295, tendo en conta que hai traballos perdidos e traballos dos que, como dixen, non coñecemos a extensión. Mesmo así pódese dicir que de Sarmiento non chega a un 35% a obra publicada. Non tivo moita sorte en vida, e as edicións posteriores foron poucas e, por veces, mutiladas. Só con Pensado Tomé empezamos a dispoñer de edicións impecables.
 11. As tres maiores preocupacións FILGUEIRA (1981) analiza con detalle a importancia da obra histórica de Sarmiento.
 12. En cumprimento dun acordo do Plenario da R.A.G. no acto institucional de Pontevedra lin en versión galega os textos que citei de Sarmiento. Así se manteñen agora na publicación este e mailos que seguen pero téñase en conta que no orixinal só están en galego as palabras que aparecen suliñadas.
 13. Hoxe por hoxe a documentación máis fiable sobre este asunto, á parte dos datos que ofrece Sarmiento nas súas cartas de 1755 a 1757, é a que reuniu López Peláez (1895, 74-83).
 14. *Algunas consideraciones sobre el modo de aliviar la miseria de los pueblos* (SARMIENTO:1992,133).

15. Dúas cartas ó seu irmán Francisco Xavier (de 13 e do 20 de xullo de 1757) fan sospeitar que foi este quen lle insistiu en que introducíse a información deste escándalo no seu traballo sobre os *Camiños*.
16. O *Papel curioso sobre la planta que en Galicia es muy comun, se llama Seyxebra, y en Linneo Teuchrium*, escrito en 1762, ten este significativo subtítulo: *Demuestrase que, con la Seyxebra, y con mas de 40 Vegetables, sus Simbolos, en Naturaleza, y en Virtudes, se podrá tener una Botica Española Casera, sin necesitar de Droguistas.- Discurría así, a favor de los Pobres, Fr. Martín Sarmiento Benedictino*. E no nº 278 di que o obxectivo deste escrito era formar unha botica para os pobres galegos coas plantas medicinais de Galicia, deixando que os ricos sigan a súa teima de se curaren ou de se mataren con píldoras exóticas. E intención semellante manifesta cando fala da herba escrofularia

También atiendo yo, en este corto trabajo, a la utilidad pública de los Pobres, que no pueden costearse medicamentos; y que tienen, o pueden tener con facilidad a la vista, a la mano y aun debajo de los pies, aquella dicha planta

Sarmiento distinguía entre as enfermidades perentoriamente mortales (incurables) e as curables e para estas sostíña que Deus poñía os remedios tan á man que *es injuriar a la Providencia Divina el creer que para curar la enfermedad de un Español crió el remedio a mil o dos mil leguas distante de España (Sobre los vegetables Kali, Sosa y Barrilla 25)*.

17. Sarmiento está tan lonxe das críticas superficiais e inxustas ás Ordes relixiosas, coma do espírito de gremio. As súas críticas estruturais son directas:

No ha sido buena reforma el hurtar á Galicia los Prioratos para pasar sus ventas á Castilla. ¿Cuántas ventas de Castilla pasaron á Galicia? En toda reforma superficial siempre Galicia ha cargado con el mochuelo. Con la reforma de Valladolid se inundaron los monasterios de Galicia de castellanos... Casi todos los Abades eran extraños. No pocos de estos Abades desaforaron la Religión y aforaron los bienes á Codoga pero de micos sobrinos... que llevaron consigo á Galicia como al país de la cucaña (Obra de 660 pliegos. Citado por LÓPEZ 1895;215).

E na importante e longa carta de 20.6.1747 (SARMIENTO 1995,446-458) ó P. Rábago, confesor do rey e membro do Consejo de Estado, aínda fora máis explícito:

Cuando se erigió Valladolid en obispado, se le anexó para la gruesa de sus rentas, la abadía de Junquera, en lo más retirado de Galicia, la que dicen vale 6.000 ducados. Esto ha sido cortar largo y tendido en tierra y en tela extraña. No ha sido así la erección de la nueva y real abadía de

San Ildefonso, pues para sus rentas se hicieron las anexiones dentro de sus diócesis inmediatas. Y siendo notorio que Valladolid está como en el centro de los 4 obispados contérminos Ávila, Segovia, Palencia, León, y acaso Zamora en los cuales hay infinitas rentas eclesiásticas anexables, de éstas y no de las de Galicia se debía haber adintegrado la congrua para la nueva diócesis. Jamás podrán reducirse a mirar los fieles con buenos ojos que sus trabajos, sudores, diezmos, limosnas, etc. se trasplanten más de 60 léguase in perpetuum, no refutándoles ni aún la más mínima utilidad, antes si la falta de pasto espiritual, el menoscabo del culto divino y el derecho de que por vía de reversión recíproca recibiesen en limosnas grande parte de sus mismas contribuciones. Harto mejor sería que la misma abadía de Junquera se hubiese erigido en nuevo obispado, pues no sobraría en aquel país, y es cierto que hay hoy muchos obispados que no reditúan 6.000 ducados. Por estas y por otras extracciones fuera de Galicia, se palpa tanta pobreza, sin ejemplar en aquel reino y tanta falta de culto divino, no sin escándalo de los extraños en sus iglesias. Porque sé que V.S.^a es el mejor testigo de vista de todo lo dicho, no me dilato más en estas lastimosas consideraciones. De todas formas, non debía ser tan malo o monaquismo benedictino que lle permitiu a un rapaz de Pontevedra adquirir tamaña ciencia e tamaña liberdade de pensamento.

18. Canto se di neste parágrafo debe matizarse co contén a nota 9.
19. Que non foi un entusiasta da teoloxía dogmática queda patente no epíteto de *Theologus non opinator* que figura no epitafio que redactou Casimiro Ortega, primeiro Profesor do Real Jardín Botánico. Alude á súa condición de teólogo non controversista, matematico non adusto, filósofo sen orgullo etc. *Hic jacet R.P. Magister Fr. Martinus Garcia Sarmientus, Origine Gallai-cus, natus Villafrancae Viercersium V Idus Mart. MDCXCV. Obiit Matriti VII Idus Decembr. MDCCLXXI. Indiarum et suae Congregationis Historiographus, Theologus non opinator Mathematicus non cuperalivus (sic), Philosophus sine fastu, Criticus, Philologus, Naturae Investigator, etc. et ut paucis absolvam innocentissimis moribus, amori candores, linguarum peritia, singularique plurimarum disciplinarum cognitiones, et recto usu verus sapiens: libris aeditis clarus; clarior tamen scriptis ob modestiam ineditis, insigne demum suae congregationis, Gentis, Aetatis denique ornamen-tum.*
20. Sen embargo non escribe como moralista. Dío explicitamente cando critica as *corridas de touros*:

(6892) De estudio no me he metido con lo lícito, ó ilícito delas Corridas de toros, y de las Comedias; y de las pesimas resultas Morales, de esos dos Juegos. Eso toca á los Moralistas, y a los Predicadores; y doy aquí por dicho, todo lo que estos han declamado; y todo lo que aquellos, han escri-

to. Yo solo he mirado las corridas de toros, por el lado de la Ociosidad de los Hombres; y de la Ociosidad, é inutilidad de esa noble especie de Animales, que Dios ha criado para compañeros del Hombre, en el trabajo de la Agricultura, y acarreo, y para servirle asta la muerte, no para matar Hombres en publicas Plazas; y lo que, ab horrent aures, á título de Devocion. Si esos 22 toros, que se matarán mañana, se huviesen castrado, á su tiempo, y si se hiciesen también Bueyes, todos los demas toros que en España, salieron, ó saldrán á la Plaza; no abría las quejas, de que no ay quien acarree el trigo á Madrid: de que se incomoda á los Labradores; de que no ay Pan, porque no ay Agricultura de Bueyes. Y abrá mas adundancia de Carne, y de Leche, hordeñando las Bacas y serían los Ociosos menos. (Obra de 660 pliegos).

Pero mesmo no campo da teoloxía moral é crítico coa teoloxía moral convencional:

Me inquieto quando leo en los libros de Moral la nimiedad con que se señala quanto debe un hombre ganar en su oficio, y empleo. [...] [35] Quien podrá leer en el Quaderno de tasas impreso, que una agujeta valga tanto y no mas; que por una correa que un librero pusiere en un libro se le de tanto y no mas: que una hebilla de un freno valga tanto, etc. Y que no haya tassa contra la avaricia de aquellas sanguijuelas [banqueros]. Quien podrá leer en un Libro de Moral, que la ganancia se debe proporcionar al genero, precios, y estado y que los Moralistas pasen por encima lo que todos padecen con las exorbitantes ganancias de las sanguijuelas dichas? Creo que he averiguado el origen de esta halucinación de los Moralistas. Estos por lo comun se copian unos á otros. Quando escribieron los mas antiguos, solo los judios eran Asentistas, Arrendatarios, Cambistas, etc. Y como a estos se les miraba como a publicanos, infames, y miembros podridos, solo escribían regulando las ganancias para los Christianos, sin hazer caso de las usuras y ganancias que suponían hijas del Diablo, y que no tenían conexión con el Moral Christiano; aunque las suponían perniciosas para el estado, sociedad humana, y bien publico. [36] Pero al presente, que todos aquellos empleos de los judios han recaido en Españoles, y Christianos, cómo se tolera la enorme diferencia de que estos ganen por millaradas, y los demas no puedan ganar sino por maravedises. En toda Republica bien ordenada, siempre que se notaba que un hombre que hoy no tenía que comer ni que vestir, y que dentro de poco tiempo, vestía, trimfabá, y tenía grandes caudales, el juicio mas piadoso que se hazía de él era que los avía hurtado... SARMIENTO:1992,34-36, PP.145-147).

21. Con moita frecuencia alude a Deus como creador e providente. Na idea de Sarmiento Deus puxo na natureza elementos suficientes para a nosa subsistencia e só o noso mal uso da intelixencia ou a ambición acaparadora duns poucos fai que existan pobres e necesidades sen satisfacer:

Dios no ha criado al hombre para que invente sistemas; y tolera que los sastres de Paris inventen sistemas de modas, que al fin parvan en ser unas muñecas sistemáticas. Tengo por muñecas filosóficas, todo género de sistemas que cada día vienen de Paris, Holanda y Londres á hacer los íteres á España.

No hay mas que un sistema verdadero, que es elque Dios ha criado y conserva. Solo quiere que le contemplemos, le admiremos, y que nos utilicemos en todos sus fenómenos que cada día sepapan, y en otros menos obvios, que cada uno podrá observar, si el tiempo que quisiere perder en averiguar causas incomprensibles se aplicare á observar los efectos y deducir las utilidades (SARMIENTO:1995,150).

Deus é o único apetecible dentro dun estoico vivir contento coa propia sorte

Aquella innata repugnancia que siempre he tenido y tiene mi genio a todo lo que es comercio humano fuera de mí mismo y de mi celda, y a desear y apetezer, fuera de Dios, cosa que no tenga en mi celda, o en mí mismo, es lo que ha ocasionado un hábito naturalmente constante a vivir siempre contento con mi suerte y con mi humilde fortuna, y al cual se ha conseguido una imponderable aversión a todo lo que es pedir cosa alguna de este mundo, ni para mí, ni para otros (Carta de 21.4.1745 al Cardenal Valenti Gonzaga enviándole la obra Origen de la poesía española. SARMIENTO: 1995,184).

Sarmiento, que é un ecoloxista *ante litteram*, é tamén belixerante cos militaristas e rea con metáforas bélicas, coma esta do Salmo 63: *Disipá gentes quae bella volunt* ('Destruí a xente que quere a guerra').

22. A primeira era *Plática del autor en junio de 1748 á los cofrades dela sacramental de S. Martín en su sala de eleccion de hermanos, exortándolos a ejercitar una eleccion la mas acertada y desapasionada*. A segunda era *Plática en febrero de 1749 el dia primero de Cuaresma á los monges siendo abad, exortándolos ála moderacion y templanza en este Santo tiempo, según lo previene la Regla de S. Benito*. As dúas aparecen citadas nese índice descriptivo que se publicou en 1782 en *El Correo literario de la Europa* co nome de *Colección de Manuscritos del R.P. Fr. Martín Sarmiento, que recopiló, y copió por orden del difunto Duque de Medina-Sidonia D. Santiago Saenz su Secretario, quien nos ha comunicado eset catálogo digno de dar noticia de él al Público: en 19 crecidos Volumenes en fol. El ultimo es de Suplementos*. Só a segunda aparece no Índice da Colección Medina Sidonia elaborado por Santos Puerto e mais no Índice elaborado por Álvarez Giménez. No índice da Colección Dávila non figura ningunha das dúas pláticas (MONTEAGUDO: 2002, 170).
23. *De caelo et ejus mirabilibus et de inferno ex auditis et visis* do luterano sueco Suademberg. O texto

íntegro desta recensión publicouse en *El Correo Literario de la Europa* (45,1782,231-234) e pódese ler agora en edición facsímile de MONTEAGUDO (2002,164-167). Na Real Academia Galega hai unha copia manuscrita desta *Colección* que se interrompe pouco antes do remate da Carta I Sobre la Historia Natural. (MONTEAGUDO:2002,170).

24. Na súa biografía, que en realidade escribiu ou interpolou outra persoa, lese

Año de 1715. Puesto en Salamanca escribí los Cartapacios de Teología.

Sen embargo, deses afirmación non se deduce que debamos espera-la aparición de escritos teolóxicos de Sarmiento, porque en 1715 estaba na Universidade como alumno e daquela os universitarios non manexaban libros, senón que só collían ó dictado o que lles ensinaba o profesor: niso consistía *escribir los cartapacios de Teología* (GESTA:1884,142). El lamenta a perda de tempo que isto dos dictados significa:

Puesto en Salamanca escribí los cartapacios de Teología... Sería pues del caso que en las Universidades se aprovechasen del feliz invento de la Imprenta. Se debía prohibir del todo que en ellas ni en donde se enseñen Artes, Teología, Cánones, Leyes y Medicina, ningún oyente escriba cosa alguna, sino que los maestros escojan los libros más del caso, y se los expliquen a los oyentes, teniendo éstos los mismos libros para la unidad y conformidad; y que el tiempo que habían de perder en escribir, que le aprovechen replicando al maestro y disputando o conferenciando entre sí. De ese modo, escusados los maestros de hacer cartapacios, y de copiarlos sus oyentes, unos y otros tendrían más tiempo para estudiar y más atarctivo para la aplicación. (SARMIENTO:2002b,271).

25. É crítico coa práctica dos sermóns. E no tomo 8º, abomina a práctica establecida de predicar sermóns de honras na morte de persoas, por ningún título dignas deste honor. No tomo V, entre as *Cartas, oraciones, y aprobaciones de libros escritas en varios tiempos por el autor*, vemos unha dirixida ó P. D. Juan Crisóstomo de Oloriz en 24 de xuno de 1735 en que se escusa de *darle su aprobación á los sermones que le había remitido, compuesta por el mismo Oloriz, señalando las causas*. Tamén é crítico co culto indiscriminado ás reliquias. Parécenlle sinais equívocos e falta de atención ó que ensina a física a opinión vulgar de que os cadáveres que despois de moito tempo se conservan enteiros, incorruptos e arrecendentes son corpos santos, e engade que *Antes que hubiese Santos había Mumias, ó Cuerpos embalsamados*. Para el a mellor auténtica dunha reliquia é que o cadáver estea enterrado cabo do altar ou que as reliquias estean nas pedras de ara do altar.

É crítico co mal uso das esmolos dos fieis. Cando o 14 de xuño de 1755 peregrina, como bo galego, a San Andrés de Teixido anota:

La Yglesia es pequeña, vieja, indigna, y excepto el retabito nuevo, sin adorno alguno. Ha sido anexa a la Feligresia de Santa Maria de Régoa, en donde el Comendador de Porto Marin tiene un Prior. Pero ni siquiera un Capellán tienen en San Andrés. Es infinito el concurso de Romeros que viene aquí por Agosto. Y es vergüenza lo poco que se utilizan las Limosnas a favor de la Yglesia. (SARMIENTO:1999,48).

É crítico co sistema de clausura rigorosa de fraides e monxas que obriga a deixa-la administración dos bens eclesiásticos nas mans de persoas alleas ó mosteiro, que acaban pensando que son bens mostrencois.

Mucha clausura y mucha observancia sin tener que comer pide un continuado milagro de la Divina Providencia (Carta ó P. Rábago sobre uniones de de monasterios y ordenes militares. (SARMIENTO 1995,186).

26. En 30 meses levantou o máis información lingüística e botánica ca moitos de nós en toda a vida. Sarmiento concibiou moi axiña o proxecto dun *Diccionario galego*.

Si yo tuviera veinte años menos y hubiese de vivir en Galicia diez ó catorce años, tomaría gustoso el trabajo de leer manuscritos antiguos y de recoger muchas voces y frases del idioma de hoy. No digo en esto que yo sea capaz de hacer el diccionario gallego, sino que ayudaría algo á los que tomasen este asunto á su cargo; por lo que juzo indispensable el concurso y trabajo de muchos.

27. Hai uns días, segundo me contou Gonzalo Navaza, ó relatar el nunha Universidade vasca as observacións que Sarmiento anota no seu diario dun soño que tivo aquí en Pontevedra o 25.9.1745 (SARMIENTO 1999,158r-159r), un psicólogo vasco exclamou: *Con eses vimbios construíu Freud a súa sonada teoría*. Tense dito que, se Sarmiento fose francés, estaría universalmente considerado como un dos pais da ciencia moderna.
28. A incógnita do por que non publicou non queda despxada con *El porque si y el porque no del P. Sarmiento* e aínda ha dar qué falar. Coido que entre as hipóteses hai que descartar que el non estivera seguro do que pensaba. O feito esencial é que nunca deixou de escribir e só considerou reservado algún escrito moi concreto (a *Copia del Privilegio Real de Ordoño II al Monasterio de Samos*). Tamén me parece descartable o medo dunha persoa inadaptada, ante a reacción do sistema, porque a forma violenta en que Sarmiento tronza a relación con Mengs, artista protexido do rei, e indirectamente co rei Carlos III, e que pode verse en ÚBEDA (1997,1,392), reve-

- la que se compromete tamén coas consecuencias do seu pensamento. Sarmiento nos seus escritos en diferentes momentos diríxese ó lector. E, por moito que diga que *escribo por mi gusto y para mi instrucción*, tamén di que non precisa rele-los seus escritos para sabe-lo que pensa e volver escribi-lo mesmo se perde un orixinal. El, que criticaba o dictado de apuntes nas Universidades en vez de utiliza-la imprenta para que os alumnos lean directamente os libros e debatan co profesor, está noutra onda. Sarmiento non buscaba editores; o que el buscaba era lectores pero eses lectores quería escollelos el entre xente aberta e de boafé e iso o sistema editorial non llo garantía. O que lle garante o editor convencional é moitos lectores de mala fe e para esa xente de cabeza obtusa e espírito mesquiño si que non escribe. Sarmiento viviu no século XVIII pero mentalmente vivía xa na era do correo electrónico masivo pero selectivo. Foi tamén nisto un precursor.
29. Mc 16:15 *et dixit eis euntes in mundum universum praedicare evangelium omni creaturae*
30. Pode verse FERRO (1987, 6-34).
31. O significado de treballar vese claro nesta cántiga: *Mingo, Mingacho, /cara de cacho, /bico de ovella, /¿quen che mandou treballar coa nena?* Sarmiento non dá esa cántiga completa pero podémola reconstruír por estes paralelos documentados:
- O cura e máila criada /xogan ós tiribiquños, /a criada cai de espaldas /fi o cura cai de fuciños.*
O cura maila criada /foron ós garabullíños, /a criada caeu de espaldas /e o cura de fuciños.
O cregho e maila criada /foron ós gharabullíños /a criada cae de cu /e o cregho de fuciños.
O crego e maila criada /foron a ver os cabritos; /o crego caiu debaixo, /a criada, de fuciños.
O cura e maila criada /van ate-los cabritíños /a criada cai de cu /fi o cura cai de fuciños.
O cura e mais a criada /foron rega-los pepinos /a criada caeu de costas /o cura caeu de fuciños.
32. Obsérvase que pide un Concilio Provincial de Galicia no que os leigos teñan voz, é dicir, non un simple xuntoiro de eclesiásticos.
33. O texto é do *Papel curioso sobre la Planta... Seyxebra*. Col. Dávila XI, fol 143 v,144r; cita PENSADO (1978:144-145).
34. *Así eu son da idea de que no hospital [general de Madrid] había de haber un especial médico galego para cura-los galegos* (SARMIENTO:1995,156).
35. Un recente estudio de Daniel López Muñoz revelou que onde hai misa en galego de maneira habitual o nivel de aceptación é moi alto (78,5%) e só lle disgusta a un 6%. Mentres que, onde nunca a hai, a maioría son indiferentes (45,5%). Non se pode ama-lo que non se coñece. Hai anos, antes de que existise a TVG, tamén había xente a quen lle parecía estraño a transmisión en galego do fútbol, cousa que hoxe ninguén discute (LÓPEZ MUÑOZ 1989, 2000a e 2000b) O número de misas nas cidades galegas non chega no 2001 ó 10% do total (coma tal, 13 en Santiago, 5 en Ferrol, 7 na Coruña).
36. Sarmiento gozou no mosteiro bieito de San Martín de Madrid unha relativa autonomía. Sen embargo, ós 60 anos devecíase por saír daquel Madrid que el chamaba Babilonia e vir para Pontevedra. Ós 62 anos escribía ó seu irmán Xavier: *Predicas bien que deje los libros y la pluma, y que deje esta Babilonia. La dificultad está en el modo, pues ganas me sobran y a mí ya no me duelen prendas* (SARMIENTO:1995,26). *El día de ayer estuve largo con el Ilustrísimo Rábago, que me visitó dos veces en mi problemática enfermedad. Estuvo ayer muy divertido y hemos hablado de diversos y de Boa Vila. Y creo que si hoy mandase las tropas, me colocaría en alguna cosa de mi gusto, sin cura de almas ni gobierno de cabrones, que tanto aborrezco* (SARMIENTO:1995, 25).
37. *Vmrd. sabe muy bien que la porcioncilla de libros que tengo, ad usum, en mi celda, son de aquella clase; y que sólo los compré con el fin de hacer más numerosa y universal la biblioteca de este Monasterio de San Martín, casa de mi profesión, a la cual pertenecen de derecho, después de mis días [136](...) Lo que de mí puedo asegurar, con toda certeza, es que, si eso dependiese de mí, ya estaría entablado casi todo; y si yo tuviese algún dominio sobre mis tales cuales libros, sin duda alguna los dejaría para la biblioteca pública que se formase en el lugar en que me crié. Esto, lastimado de que, siendo un pueblo de mil quinientos vecinos y en el cual toda la juventud puede aprender las primeras letras, se ahoguen tan buenos principios y se den a la ociosidad muchos entendimientos despejados, sólo porque no hay libros a que se dediquen [142]* (SARMIENTO 2002b,136 e 142).
38. E selo hoxe sería tamén moi incómodo. A novas conquistas, novos problemas. Agora que a autonomía política non é unha utopía, senón unha realidade, Galicia é unha sociedade bilingüe con moita desigualdade de medios a favor da lingua castelá e discútese se a lingua é o trazo esencial da identidade galega. Obviamente estamos obrigados a convivir pero iso exige de nós unha moi alta conciencia de que a desaparición do idioma implicaría a perda da identidade. *Non sabémo-lo que temos ata que o perdemos*. Sen lingua galega non hai Galicia.